

*Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО,
директор Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
академік НАН України*

В АВАНГАРДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України виповнюється 65 років. Він є провідною науково-дослідною юридичною установою в Україні. Його досягнення широко відомі як у нашій країні, так і за її межами. За вагомі досягнення у розвитку правової науки Інститут нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Історія Інституту бере свій початок з Сектору держави і права АН УРСР. Ідею утворення останнього у повоєнні роки ініціював академік АН УРСР професор Володимир Михайлович Корецький. Завдяки його зусиллям 6 травня 1949 р. з'явилася постанова Ради Міністрів УРСР про дозвіл АН УРСР утворити у складі відділу суспільних наук Академії Сектор держави і права як окрему науково-дослідну одиницю.

Після цього, а саме 13 травня того ж року, Президія АН УРСР ухвалила рішення: «Постанову Ради Міністрів УРСР від 6 травня 1949 р. за № 1091 взяти до відома та виконання». Під цією президіальною постановою стоїть підпис в. о. президента АН УРСР академіка П. С. Погребняка.

Саме з цієї постанови розпочалися конкретні заходи, пов'язані з організацією Сектору держави і права АН УРСР. 16 травня 1949 р. було затверджено Положення про Сектор. Ним були визначені загальна структура Сектору та його головне завдання — «всебічний розвиток радянської правової науки в УРСР і теоретичне узагальнення діяльності державних органів республіки».

Наказом № 91 по АН УРСР від 12 серпня 1949 р. завідувачем Сектору держави і права АН УРСР було призначено В. М. Корецького. Сам Сектор розмістили у кількох кімнатах будинку Президії Академії (вул. Володимирська, 54). До сімки перших дослідників Сектору, крім В. М. Корецького, також увійшли Борис Мусяйович Бабій (вчений секретар) і п'ять наукових співробітників — Михайло Петрович Діденко, Микола Карпович Михайловський, Лідія Луківна Пота-рикїна, Лілія Володимирівна Боцян і Євгенія Антонівна Тихонова.

Становлення Сектору відбувалося в умовах жорстокої сталінської командно-адміністративної системи і класового підходу до дослідження державно-правових явищ. Перші наукові праці, опубліковані співробітниками Сектору, стосувалися питань міжнародного права (В. М. Корецький), возз'єднання українських земель в єдину радянську державу та організації правознавчих наукових досліджень (Б. М. Бабій). З 1952 р. розпочалося багатотомне видання Наукових записок Сектору держави і права.

Хрущовська відлига позитивно вплинула на стан і характер наукової діяльності Сектору. Він отримав нове приміщення — на сьомому поверсі по вул. Кірова, 4 (тепер — вул. М. Грушевського). Зросла кількість науковців Сектору і розширилася тематика, зокрема, за рахунок дослідження проблем історії держави і права, державного, адміністративного, цивільного, трудового і колгоспного права, кримінального права і кримінального процесу, правової охорони природи.

У 1961 р. у складі Сектору були організовані науково-галузеві групи на громадських засадах. А відповідно до постанови Президії АН УРСР від 30 грудня 1965 р. було утворено чотири постійно діючі науково-дослідні відділи: а) теоретичних і конституційних проблем Радянської держави (завідувач — Б. М. Бабій); б) проблем державного і господарського управління (завідувач — А. П. Таранов); в) по дослідженню причин і розробки заходів щодо запобігання злочинності (завідувач — І. П. Лановенко); г) проблем міжнародно-правової діяльності УРСР і порівняльного державознавства (завідувач — В. М. Корецький).

Наступного року Сектор поповнився ще одним відділом — проблем радянського будівництва (завідувач — В. М. Терлецький), а відділ І. П. Лановенка було перейменовано на відділ проблем соціаліс-

тичної законності і кримінології. Б. М. Бабій обійняв посаду заступника завідувача Сектору і фактично керував ним, оскільки В. М. Корецький з 1960 по 1970 р. перебував у Гаазі як член, а потім — заступник голови Міжнародного суду ООН.

Вжиті заходи дали можливість предметніше організувати наукові дослідження у Секторі, зміцнити зв'язки з практикою. Зросла роль Сектору як установи по координації наукових державно-правових досліджень у республіці. Збільшилась кількість публікацій, у тому числі колективних монографій. Помітним явищем, зокрема, стали такі з них, як «Політична організація суспільства» за редакцією В. М. Корецького (1967 р.) та «Історія держави і права Української РСР (1917–1967)» за редакцією Б. М. Бабія (1967 р.).

З 1950 по 1968 р. науковцями Сектору було підготовлено і опубліковано 92 монографії, 73 брошури і понад 320 наукових статей. За цими показниками, а також за своїм складом Сектор наблизився до наукової установи у формі академічного науково-дослідного інституту.

У зв'язку з цим було поставлено питання про надання Секторові статусу інституту. Це питання з розумінням було сприйняте Президією АН УРСР і особисто президентом Академії академіком Борисом Євгеновичем Патонем. Після подолання численних бюрократичних перепон він домігся від Москви згоди на перетворення Сектору в Інститут держави і права. Після цього 12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову за № 360 «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», яку підписав голова Уряду Володимир Васильович Щербицький.

На виконання цієї постанови Президія АН УРСР 24 червня того ж року ухвалила постанову за № 202 «Про створення Інституту держави і права АН УРСР», яку підписав Б. Є. Патон. Інститут було включено до складу Відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР. Виконувачем обов'язків директора Інституту було призначено В. М. Корецького, а заступником директора по науковій роботі — Б. М. Бабія.

Цією ж постановою були визначені й основні напрями наукових досліджень Інституту: а) дослідження актуальних проблем радянського державного будівництва і розвитку Української РСР як складової єдиної багатонаціональної соціалістичної держави — СРСР;

б) розробка теоретичної спадщини з питань утворення Української радянської держави; в) дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням законодавства УРСР; г) дослідження проблем управління народним господарством УРСР і правового регулювання господарських відносин в УРСР; д) вивчення найважливіших питань зміцнення соціалістичної законності, запобігання і викорінення злочинності і розробка заходів щодо посилення боротьби з порушеннями громадського порядку в УРСР; е) дослідження теоретичних проблем міжнародно-правової діяльності УРСР; ж) критика ревізіоністських поглядів з питань розвитку української соціалістичної державності.

У 1974 р. академік АН УРСР Б. М. Бабій став директором Інституту, а В. М. Корецький — почесним директором. У листопаді наступного року Інститут зайняв приміщення, де знаходиться й тепер (вул. Трьохсвятительська, 4).

За директорства Б. М. Бабія неодноразово здійснювалася реорганізація структури Інституту, а кількість наукових відділів зросла до восьми. Інститут зміцнив творчі зв'язки з державними органами та вищими юридичними навчальними закладами України, а також з Інститутом держави і права АН СРСР, Всесоюзним науково-дослідним інститутом радянського законодавства, Всесоюзним інститутом з вивчення причин і розробки заходів запобігання злочинності тощо.

Крім підготовки монографічних праць, Інститут розгорнув програму популяризації юридичних знань серед населення. Кілька разів перевидавався «Юридичний довідник для населення». 1974 р. побачив світ «Юридичний словник» за редакцією Б. М. Бабія, В. М. Корецького та В. В. Цветкова, а у 1985 р. — «Російсько-український словник юридичної термінології» за редакцією Б. М. Бабія.

У 1977–1978 рр. Інститут узяв активну участь у підготовці проекту Конституції УРСР 1978 р. Б. М. Бабій був членом робочої групи і Секретаріату з підготовки проекту Основного Закону. Він же, а також В. Є. Бражников, І. П. Бутко, А. П. Таранов і В. М. Терлецький очолювали робочі підгрупи з відповідних питань.

1980 р. В. М. Корецькому виповнилося 90 років. За великі заслуги у розвитку юридичної науки та активну громадсько-політичну діяльність йому було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Цьому активно сприяв Б. Є. Патон. Це був безпрецедентний випадок в історії радянської юридичної науки.

Наступного року інститутський двотомник «Історія держави і права Української РСР» отримав Державну премію УРСР у галузі науки і техніки (відповідальний редактор — Б. М. Бабій, співавтори — В. М. Терлецький, А. П. Таранов, В. В. Мрига, В. Є. Бражников та ін.).

Розпочата в середині 80-х років горбачовська перебудова суспільного життя в Радянському Союзі демократизувала процеси наукотворення і зменшила ідеологічний тиск на науку. Це збіглося зі зміною керівництва в Інституті. У жовтні 1988 р. Президія АН УРСР затвердила на посаді директора Інституту автора цих рядків.

Після цього була розроблена система заходів щодо перебудови наукової діяльності Інституту на основі переосмислення ідеологічних стереотипів і догм у галузі держави і права, що дісталися у спадок від часів командно-адміністративної системи. Відповідно до цього по-новому були сформульовані пріоритетні напрями наукових досліджень, була реформована і структура Інституту. З метою поліпшення координації наукових досліджень у 1990 р. з провідних вчених Інституту на громадських засадах було утворено дві наукові ради — «Проблеми правової держави, захист і забезпечення прав особи» і «Проблеми сучасної політичної системи, господарського механізму і управління».

Сучасний, якісно новий етап у діяльності Інституту розпочався з ухвалення у 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та у 1991 р. — Акта проголошення незалежності України. З розпадом СРСР відбулися істотні зміни у підходах до дослідження державно-правової тематики. Тепер відповідні державно-правові явища стали розглядатися не через призму загальносоюзної політико-правової системи, а як явища суверенної, ні від кого політично незалежної держави, тобто у рамках власної політико-правової системи.

З урахуванням цього наукові дослідження Інституту були скориговані на створення юридичної наукової бази для становлення і розвитку української суверенної державності і правової системи, здійснення конституційної, судово-правової, адміністративної та інших реформ.

Пріоритетними напрямками сучасних фундаментальних наукових досліджень Інституту є: проблеми державотворення і правотворення

в Україні: теорія, історія, практика; правові проблеми демократизації суспільних відносин і формування громадянського суспільства та утвердження і реалізація прав та свобод людини; теоретичні і прикладні проблеми розвитку правової системи України; теоретичні і практичні проблеми реалізації Конституції та законодавства України; Україна в системі сучасного міжнародного правопорядку та європейської інтеграції: теорія і практика; проблеми енциклопедичних юридичних досліджень, філософії і соціології права.

За роки своєї діяльності Інститут зробив істотний внесок у розвиток української юридичної науки і практики державно-правового будівництва. Його науковцями за цей час опубліковано близько 500 монографій з актуальних проблем державотворення і правотворення та понад 10 тисяч наукових журнальних статей.

До творчого доробку Інституту належить також довідково-енциклопедична та словникова література. Пріоритетне значення у цьому мала видана під егідою Інституту у 1998–2004 рр. 6-томна «Юридична енциклопедія» (відповідальний редактор — Ю. С. Шемшученко). Це було зроблено за державним замовленням відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1966 р. «Про державну підтримку видання «Юридичної енциклопедії». У 2005 р. ця праця отримала Державну премію України у галузі науки і техніки.

До довідково-енциклопедичної літератури належать також «Мала енциклопедія етнодержавознавства» (1996 р.) за редакцією Ю. І. Римаренка, «Політичний енциклопедичний словник» (1997 та 2004 рр.) за редакцією Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна та В. П. Горбатенка, «Великий енциклопедичний юридичний словник» (2007 та 2012 рр.) за редакцією Ю. С. Шемшученка, «Енциклопедія цивільного права України» (2008 р.) за редакцією Я. М. Шевченко тощо.

Наразі Інститут бере участь у виданні багатотомної «Міжнародної поліцейської енциклопедії», а також здійснює проект видання три томної «Енциклопедії міжнародного права».

Помітним у загальнонаціональному масштабі було й видання Інститутом протягом 2002–2005 рр. 10-томної «Антології української юридичної думки» (відповідальний редактор — Ю. С. Шемшученко). У цьому багатотомному виданні зібрані кращі праці українських правознавців за останні два з половиною століття.

Чимало уваги приділяє Інститут і періодичним виданням. З 1992 р. він видає щорічник «Правова держава» та збірник наукових праць «Держава і право». Є засновником чи співзасновником журналів «Право України», «Підприємництво, господарство і право», «Судова апеляція», «Порівняльно-правові дослідження» та «Проблеми філософії права», «Альманах права». Спільно з Київським університетом права НАН України Інститут видає «Часопис Київського університету права», у якому друкуються статті з проблем, що стосуються як юридичної науки, так і освіти.

У контексті посилення зв'язків юридичної науки і освіти плідною виявилася розпочата у другій половині 1990-х років діяльність Інституту з підготовки і видання підручників та навчальних посібників для вищих юридичних навчальних закладів. Ця робота здійснювалася у координації з Київським університетом права НАН України. Як наслідок з'явилися однотомні чи двотомні академічні курси з провідних галузей права. Йдеться, зокрема, про підручники: «Теорія держави і права» (2006 р.) за редакцією О. В. Зайчука і Н. М. Оніщенко; «Конституційне право України» (1999 р.) за редакцією В. Ф. Погорілка; «Конституційне право України» у 2-х томах (т. 1 (2006 р.), автори — В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; т. 2 (2008 р.) за редакцією Ю. С. Шемшученка; «Адміністративне право України» у 2-х томах (2004–2005 рр.) за редакцією В. Б. Авер'янова; «Цивільне право України» у 2-х томах (2007 р.) за редакцією Я. М. Шевченко; «Трудове право України» (2004 р.) за редакцією Н. М. Хуторян; «Кооперативне право» (1998 р.) за редакцією В. І. Семчика; «Земельне право України» (2001 р.) за редакцією В. І. Семчика; «Екологічне право України» (2005 та 2008 рр.) за редакцією Ю. С. Шемшученка; «Інформаційне право України» (2009 р.) Т. А. Костецької; «Адміністративне право України» (2009 р.) за редакцією В. Б. Авер'янова; «Космічне право» (2012 р.) Ю. С. Шемшученка. Кілька видань витримав підручник «Основи правознавства» для загальноосвітніх навчальних закладів за редакцією І. Б. Усенка.

У доробку Інституту й серія збірників нормативно-правових актів та коментарів до них. Зокрема, це: «Правова охорона культурних цінностей. Міжнародні документи і законодавство України» (1997 р.) за редакцією Ю. С. Шемшученка і В. І. Акуленка; «Ядерне законодавство України» (1998 р.) за редакцією Ю. С. Шемшученка;

«Космічне законодавство: нормативні акти» (1998 р.) за редакцією Ю. С. Шемшученка і О. О. Негоди; «Космічне законодавство країн світу» у 5-х томах (2001–2012 рр.) за редакцією Н. Р. Малишевої та Ю. С. Шемшученка.

Серед науковців Інституту — 10 лауреатів Державної премії України в галузі науки і техніки. Чимало з них нагороджені премією НАН України імені М. П. Василенка, премією імені Ярослава Мудрого та іншими державними і громадськими нагородами.

Творча діяльність Інституту базується на глибокому вивченні практики реалізації чинного законодавства, співпраці з державними і господарськими органами. Співробітники Інституту є членами багатьох наукових і науково-консультативних рад при відповідних державних правоохоронних органах.

Інститутом систематично готуються наукові записки та інші пропозиції і рекомендації з питань удосконалення чинного законодавства і практики його застосування. З 1995 р. тут діє Рада наукових експертиз (голова — В. І. Семчик), яка щороку надає 50–60 експертних висновків.

На особливу увагу заслуговує участь вчених Інституту у конституційних проектах незалежної України. Зокрема, в Інституті при підготовці проекту Конституції України 1996 р. були розроблені і надіслані до відповідних державних органів наукова концепція і власний проект Основного Закону. Автор цих рядків був членом Конституційної комісії Верховної Ради України, а В. Б. Авер'янов, І. П. Бутко, Л. Т. Кривенко та В. Ф. Погорілко входили до складу офіційних робочих груп з підготовки проекту Конституції. І. Б. Усенко взяв участь у остаточному термінологічному редагуванні тексту Конституції.

Нині в Інституті працює близько 100 наукових співробітників, у тому числі близько 90 докторів і кандидатів юридичних наук, 13 академіків та членів-кореспондентів НАН України і Національної академії правових наук України, 10 заслужених діячів науки і техніки та заслужених юристів України.

У 2011–2013 рр. провідні науковці Інституту працювали у складі Конституційної Асамблеї по підготовці проекту Концепції внесення змін до Конституції України. До цієї роботи були залучені Ю. С. Шемшученко (заступник Голови Асамблеї), О. В. Скрипнюк,

О. І. Ющик, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Сіренко, М. О. Пухтинський та ін. Наразі вони беруть участь у підготовці проекту змін до Конституції України у рамках діяльності Конституційної комісії, утвореної у 2014 р.

Головними структурними одиницями Інституту є 10 наукових відділів: теорії держави і права (завідувач — Н. М. Оніщенко); історико-правових досліджень (завідувач — І. Б. Усенко); конституційного права та місцевого самоврядування (завідувач — Ю. С. Шемшученко); проблем державного управління та адміністративного права (завідувач — О. Ф. Андрійко); проблем цивільного, трудового та підприємницького права (завідувач — Н. М. Хуторян); проблем аграрного та земельного права (завідувач — П. Ф. Кулинич); космічного та екологічного права (завідувач — Н. Р. Малишева); проблем кримінального права, кримінології та судоустрою (завідувач — О. М. Костенко); міжнародного права та порівняльного правознавства (завідувач — В. Н. Денисов); правових проблем політології (завідувач — І. О. Кресіна).

Крім того, у складі чи при Інституті діють вісім наукових центрів, а також Рада по координації фундаментальних правових досліджень НАН України (голова — Ю. С. Шемшученко).

Інститут підтримує тісні зв'язки з Академією правових наук України. Останнім часом разом підготували і видали фундаментальні п'ятитомні праці «Правова система України» та «Правова доктрина України».

Традиційними є зв'язки з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого, юридичними факультетами Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Львівського національного університету імені Івана Франка, Національним університетом «Одеська юридична академія», Національною академією внутрішніх справ та Харківським національним університетом внутрішніх справ, ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо.

Інститут проводить як національні, так і міжнародні наукові конференції та симпозиуми. Спільно з Національним космічним агентством України він, зокрема, провів у Києві у 2006 р. Міжнародний

симпозіум ООН з космічного права, який отримав широкий резонанс.

Співробітники Інституту включаються до складу міжнародних делегацій України, в тому числі на сесії Генеральної Асамблеї ООН. Інститут здійснює творче співробітництво з Інститутом держави і права Російської Академії наук, Інститутом законодавства при Раді Міністрів Російської Федерації, Московською юридичною академією, науковими і навчальними юридичними центрами США, Франції, Німеччини, Угорщини, Польщі, Казахстану, Республіки Білорусь та інших країн.

Наукова діяльність Інституту на національному рівні здійснюється у контексті її інтеграції з юридичною освітою. При цьому використовуються різноманітні її форми. Зокрема, провідні вчені Інституту залучаються до читання курсів лекцій у багатьох провідних навчальних закладах країни.

Найбільш ефективною, системною формою такої інтеграції є творче співробітництво Інституту з Київським університетом права НАН України (ректор — професор Ю. Л. Бошицький), яке вже триває понад 15 років. Науковці Інституту результати своїх творчих досліджень випробовують у студентських аудиторіях. Інститут і Університет проводять спільні наукові і науково-практичні конференції, взаємодіють у підготовці кандидатів і докторів юридичних наук через аспірантуру і докторантуру, разом видають монографічні праці, підручники і навчальні посібники, а також журнал «Часопис Київського університету права».

Справжньою школою для перевірки наукових ідей стали методологічні семінари, які періодично проводяться Інститутом разом з юридичною фірмою «Салком». Загальною рубрикою для них є: «Юридична наука і суспільство: проблеми теорії і практики».

До участі у семінарах, крім науковців, залучаються народні депутати України, відомі державні діячі. Науковий і практичний інтерес, зокрема, викликали такі методологічні семінари останніх років, як: «Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії» (доповідь академіка НАН України О. С. Онищенко); «Національна держава і право в умовах глобалізації» (доповідь академіка В. М. Литвина); «Проблеми організації державної влади в Україні» (доповідь академіка НАН України Ю. С. Шемшученка); «Конституційно-

правові засади державного суверенітету України в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики» (доповіді першого Президента України Л. М. Кравчука і В. М. Гейця) та ін.

Гордістю Інституту є наукові школи, які сформувалися протягом його існування на засадах наступництва у науці. До них, зокрема, належать наукові школи міжнародного права академіка В. М. Корецького, історії держави і права академіка Б. М. Бабія, державного управління члена-кореспондента НАН України В. В. Цветкова, конституційного права члена-кореспондента Національної академії правових наук України А. П. Таранова і члена-кореспондента НАН України В. Ф. Погорілка, проблем інтересів у праві члена-кореспондента НАН України В. Ф. Сіренка, етнодержавознавства члена-кореспондента Національної академії правових наук України Ю. І. Римаренка, аграрного права члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика та ін. Ці школи мають продовження в учнях тих їх лідерів, які вже пішли з життя.

Водночас дбаємо про інститутську наукову зміну, підготовку нового покоління кандидатів і докторів наук. Робиться це, головним чином, через аспірантуру і докторантуру. Станом на початок 2014 р. в аспірантурі і докторантурі Інституту навчалися понад 90 осіб на умовах бюджетного фінансування і на контрактній основі. Серед аспірантів — громадяни як України, так і інших зарубіжних країн.

Успішно діє також інститут здобувачів наукових звань. Нині його кількісний склад налічує близько 60 осіб.

При Інституті є чотири спеціалізовані вчені ради по захисту дисертацій. Ними охоплені майже всі юридичні спеціальності. Щороку в цих радах захищається 60–70 докторів і кандидатів наук.

Підготовці наукових кадрів допомагає Рада молодих вчених Інституту.

Таким чином, 65-річний досвід діяльності Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України свідчить про те, що він завжди займав провідні позиції в українській юридичній науці. Свою громадянську позицію Інститут займає і зараз. Його творчий пошук у сучасних складних і неоднозначних умовах соціального і економічного розвитку спрямований на побудову в Україні дійсно правової держави і розвинутого громадянського суспільства.